

ТУПЧІЄНКО Л.С.,
кандидат
філософських наук,
професор

*Національний
авіаційний університет*

ДЕРЖАВО- ТВОРЕННЯ ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ

XIX ст. дало докази того, що можливість реалізації потенціалу тієї чи іншої нації пов'язана насамперед зі створенням чи зміцненням національної держави. Саме тому досягнення і забезпечення єдиної національної державності стало пріоритетною політичною метою для багатьох народів світу.

У XX ст., особливо в другій його половині, рух за національно-державний суверенітет набрав всепланетного характеру, зруйнувавши імперіалізм як світову систему і найпотужніші імперії, а більше половини із 193 сучасних держав-членів ООН стали незалежними після Другої світової війни.

Стосовно українських політичних реалій, то відповідне ідеологічне оформлення згаданої ідеї відобразилося у зміщенні акцентів з "охорони православної віри" (XVI-XVIII ст.) на ідею "самостійної нації" (І.Франко), а відтак і "самостійної держави" (М.Міхновський), переході від просвітництва (XIX ст.) до активної боротьби (1917-1920 рр.).

Українська державницька ідея – це своєрідна філософсько-соціологічна парадигма

державного будівництва і політичного відродження України, відновлення і наповнення змістом таких понять, як воля, свобода, соборність, незалежність. Центральним моментом (а точніше – глибинною мрією) реалізації національного духу українство завжди вважало саме державу, якої було позбавлене на сотні років, державу як інституцію для реалізації міжлюдської злагоди, працьовитості, людинолюбства українців, як гаранта внутрішньої стабільності, зовнішньої незалежності, національного відродження.

Національне відродження, у контексті політичної історії нашого народу, означає утвердження єдності мови, права, релігії, психології нації, утвердження державного суверенітету України як запоруки повного і достойного розвитку українського народу, коли суспільні інтереси переважають державні.

На жаль, цей процес затягнувся і ускладнився настільки, що і в наші дні, на початку XXI ст., маємо говорити як про невідкладно актуальні завдання українського націє- і державотворення. Тому так важливо усвідомити реальний стан справ, щоб не повторити помилок минулого, значною мірою обумовлених романтичним поглядом на український народ, його "волю", його готовність до державотворення.

У даній статті зроблено спробу розглянути процес українського державотворення, що розгортається в останнє десятиліття, із широких соціально-філософських позицій, не поступаючись перед диктатом буденних справ чи політичною кон'юктурою. Такий підхід передбачає оцінку форм суспільно-політичного життя з точки зору того, як вони та їх зміна впливають на діяльність людей, наскільки ця діяльність змінює природний і соціальний світ, набуває нової якості, завдяки чому перетворення суспільних відносин співпадає з дедалі багатшим і вільним розвитком індивідів.

На початку 90-х років, як своєрідний дарунок долі, що дістався в спадок від розваленого Союзу РСР, Українська РСР здобула державний суверенітет. На політичній карті світу з'явилася держава Україна. Перехід до існування суверенної держави в наших конкретно-історичних умовах збігся з процесом докорінних суспільних перетворень – перетворення державної власності на багатоманіття форм власності з опорою на приватну, заміни монополії однієї політичної партії та її ідеології політичним плюралізмом, централізованої планової економіки ринковою, командно-адміністративної системи демократією, обмеження всевладдя держави різними формами самодіяльності та ініціативи мас. Іншими словами, ефективне націє- і державотворення і розбудова громадянського суспільства стали в центр суспільних перетворень в Україні в 1990-1992 роках. Сьогодні, більше як через 10 років спробуємо проаналізувати хід і результати цих процесів, оцінити вітчизняний досвід в історич-

ному контексті та співставно з досвідом інших країн.

Принципово нові процеси, що розпочалися в Україні під гаслом побудови власної державності, стимулювали зростання національної свідомості, яка часом виливалася в ідею національної винятковості, що зумовлювало переважання емоційних елементів над раціональними. Найповніше це відобразилося в переоцінці готовності українського суспільства до радикальних перетворень, а українського народу – до життя в розбудованій власним розумом і енергією державі. Адже на що найбільше сподівалися, розраховували тоді в Україні?

На те, що в Україні існували давні традиції як приватного господарювання, так і демократичного співжиття, незалежного судочинства, різних форм громадської активності.

Це дійсно так. Україна не відгалужувалася від Київської Русі, вона знала магдебурзьке право, книгодрукування, братські школи і перший у Східній Європі університет – Києво-Могилянську академію. Однак подальша історія склалася таким чином, що ці процеси були суттєво обмежені невисокою урбанізованістю краю, його економічною відсталістю, по суті колоніальним становищем українського населення. А з ліквідацією гетьманської автономії, запровадженням кріпацтва вони взагалі перервалися.

Справжньою трагедією для українського народу стало те, що він на етапі формування єдиної нації був розколотий, опинився у складі різних держав – релігійно чужих демократичної Речі Посполитої і ліберально-конституційної Габсбурзької монархії та самодержавницької Російської імперії. У результаті у ХХ ст. українці ввійшли як дві різні нації: із чіткою національною орієнтацією населення і структурами громадянського суспільства на Західній Україні і з низьким рівнем національної свідомості та без елементарних громадянських структур на Сході та Півдні України.

Окремо слід сказати про радянську спадщину. КПРС, як відомо, зробила і здійснювала високоефективну національну політику з точки зору її функції денационалізації неросійських народів, вишуканості і різноманітності форм – виселення, репресії, змішування, переселення народів, формування в усіх республіках СРСР компрадаторських груп, закамуйфльованої політики русифікації.

У результаті антитоталітарний рух – спільна першооснова державотворення і суспільних змін розколовся: для однієї частини населення пріоритетом стали інтереси нації- і державотворення, для другої – права і свободи людини.

Принагідно зауважимо, що майже 70-літнє панування тоталітарної системи різко приглушило творчий потенціал народу, по суті виключивши із суспільної практики різноманітні форми саморозвитку суспільства. У свідомості мільйонів людей склався і протягом десятиліть закріплювався стереотип: суспільний розвиток відбувається з ініціативи (читай: за

вказівкою) верхів, а тому будь-який почин має набути для свого поширення схвалення керівних органів. Звідси – одностайність і одностайність у діях, "безлюдність" нашої історії. Живих осіб у ній немає (окрім ілюстрованих діячів), діють лише маси, та й то лише в якості трудівників, а не цілісно – як працівники, як громадяни, як особистості.

Райдужні сподівання на успіх суспільних перетворень стимулювали і такі важливі передумови, як досить високий рівень освіти, професійної кваліфікації, загальної культури населення України, і особливо високий ступінь однорідності суспільної думки на початковому етапі державотворення, що засвідчив грудневий референдум 1991 року.

А тим часом історичний досвід державотворчих ідей в Україні (якщо його критично переосмислити) орієнтував на інше. Вітчизняна відповідь на питання про те, що потрібно для втілення в життя української державницької ідеї, така:

- насамперед для цього необхідне довготривале виховання провідними верствами, об'єднаними в організації, всього українського народу в дусі державницької ідеї, щоб стати політично зрілою державною нацією;

- необхідне врахування географічного розташування України і впливу культур Сходу і Заходу, що зумовило суттєві відмінності між різними краями України;

- потрібне об'єднання всіх українців, але не лозунгом соборності, а реальним зростанням рівня життя та авторитетною єдиною владою;

- необхідна особлива увага до внутрішньої політики, оскільки в минулому в Україні не було в готовій формі усіх складових елементів державності;

- потрібне наполегливе виховання політичної культури, яка б дала змогу перебороти пануюче сьогодні в Україні стихійне хворобливе політиканство.

Але скористатися цими факторами повною мірою завадила боротьба старих і нових еліт за владу, неготовність місцевого керівництва до управління державою, відсутність у нього яasnих позитивних ідей і волі до перетворення їх на потужні творчі сили. Особливо негативно позначився на суспільній активності панічний страх демократичних і національно свідомих сил у черговий раз зазнати поразки в здобутті власної державності.

Все це зумовило звуження всієї суперечливої проблематики суспільних перетворень в Україні до своєрідного "держбуду" – заміни імперських владних структур національними, чим вправно скористалася партноменклатура, яка на той час уже мала підтримку корумпованих і кланово-злочинних елементів. Залишившись при владі, вона зберегла контроль над загальнонародною власністю і вже з допомогою "демократичних процедур" забезпечила "приватизацію", точніше – привласнення багатства країни. А національно-демократичні лозунги, які вона виміняла за комуністичні гасла, стали своєрідним захисним засобом. "Тент" національ-

ної самоідентифікації вигідний і зручний, бо тут всі члени суспільства – незалежно від рівня доходів, статі та стану – рівні. "Патріотизм" можна владців, як це не раз бувало в історії, виявився не чим іншим, як зряд-дям для досягнення властолюбних і корисливих цілей.

Держава з поетичною назвою "Україна", держава, яка покликана стежити за "правилами гри", т.б. розробкою і дотриманням законів в інтересах усього суспільства і кожного громадянина, стала по суті головним і майже єдиним джерелом надприбутків для фірм та індивідів, які удостоєні її довіри. Так, за образним висловом поета, "обвінчалася біла троянда демократії з чорною жабою буття".

Громадяни ж, позбавлені досвіду і способів боротьби за свої права, до того ж психологічно травмовані блискавичним розвалом СРСР, залишилися один на один зі своїми проблемами і вдалися до випробуваних гіркою долею різних форм виживання, що поступово згасило ейфорію від здобуття державної незалежності.

Заради історичної правди слід сказати, що Україна, її багатостраждальний народ завжди прагнули волі, але останні не завжди асоціювалися з власною державністю. Однак без неї, без держави, не може бути повноцінної свободи. У цьому переконує досвід більшості народів світу.

Але цей досвід, як і наш вітчизняний, свідчить, що власна держава не завжди забезпечує достойне життя своїм громадянам, не гарантує кожному вирішення всіх його проблем. Досить згадати, до яких катастрофічних наслідків привели війни за національну (державну) незалежність у багатьох країнах Африки, ряді країн Азії та Латинської Америки, а останніми роками і в Європі (Балкани, Кавказ). В історії українського народу, починаючи від найдавніших, ще скіфських часів державність формувалася соціально і етнічно чужою для тубільців, відстороненою від нагальних потреб місцевого населення (воно платило данину і виживало самостійно). Це поклало початок формуванню відчуженості між державою та автохтонним землеробським населенням, яку можна спостерігати практично на протязі всієї української історії. Були й інші впливи, як от грецьких міст-держав: ідеї та практика демократії, значна кількість незалежних виробників-власників, елементи суспільної, зокрема економічної, емансипації в рамках кодифікованого права.

Однак відчуження влади і народу поступово брало верх: його стимулював насаджуваний міф про закликання варягів для утвердження державності ("Повість минулих літ"), посилила татаро-монгольська навала, закріпив перехід бояр і заможного міщанства в католицьку віру, а зміна віри в добу середньовіччя означала і зміну національності, що ще далі відірвало владу від української людності, яка залишалася православною. Загибель Козацької держави драматично засвідчила смерть ідеї створення українцями своєї держави на самому початку її виникнення. Спочатку

полонізувавшись, а з кінця XVII ст. перекидаючись у великорусів, еліта української нації так і не стала державотворчою силою. Тому автори "Статуту слов'янського товариства святого Кирила і Мефодія" з гіркотою констатували: "... оскільки всі спроби українців досягти державно-політичної незалежності самостійно закінчувались невдачею, то єдиним виходом для них, який дозволить позбавитись національного і соціального гніту, є спільна боротьба з іншими поневоленими слов'янськими народами". На жаль, цей заклик не знайшов підтримки. Майже через 50 років по тому відродилася ідея української державності у войовничому заклику М.Міхновського "Україна – для українців", а потім у трагічних перипетіях визвольних змагань 1917-1920 рр.

Тож беручись нині за формування власної держави, громадянам України та їх провідникам доведеться усвідомлювати всю складність цього завдання!

Насамперед слід зрозуміти, що не в назві і не в кількості та формах державно-самостійницьких установ суть демократичного державотворення. Як писав М.Драгоманов, державність для кожного народу дає суттєву перевагу, головна з яких – можливість самостійно вирішувати власні проблеми. Однак державність сама по собі, попереджав мислитель, не дає простим людям суттєвих переваг у забезпеченні їх прав і свобод.

Спираючись на аналіз величезного історичного матеріалу, у т.ч. українського, М.Грушевський наголошував, що об'єктивний закон суверенізації не діє автоматично, а вимагає для своєї реалізації певних задатків народних мас і насамперед наявності в даного народу "енергії розвитку, морально-політичної готовності до боротьби і випробувань, впевненості нації в тому, що вона може викохати, виховати у своєму середовищі розумних, далекоглядних державних діячів, які не доведуть її до краю загибелі своєю бездумною і неефективною політикою".

Не зайвим буде нагадати слова І.Франка про зміст цієї величезної задачі – "витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя".

Для М.Драгоманова, І.Франка, М.Грушевського, В.Липинського, особисте життя яких було сповнене безліччю випробувань і політичних боїв, було аксіомою дотримання в політиці моральних норм і принципів. Добре знаючи гірку і славу, драматичну і героїчну історію свого народу, вони особливо застерігали українців від того, щоб на аморальні прийоми противника відповідати тим же. Адже нашому народу рідко щастило мати сильних політичних лідерів, спроможних утриматись від цієї спокуси. Згаданим мислителям неприйнятною була утаємниченість державної діяльності, вони вимагали прозорості політичної діяльності, що забезпечувало б контроль за нею з боку громадськості, довір'я мас,

які б були добре поінформовані про інтереси і плани політиків. Адже держава – це надбання народу, його вибір, і тому має служити йому, а не навпаки².

І тому повторимо ще раз: держава – це не проста сукупність інститутів та законів, а утворення, в якому в різних сполученнях існують і якнайтісніше переплетені етнонаціональні, соціокультурні, національно-історичні, майнові, громадянські та інші інтереси. Громадяни такої держави ідентифікують себе не лише з певним територіальним утворенням як таким, але також з її політичною та економічною системами, цінностями і цілями, методами і засобами, способом життя і соціокультурними реальностями, історією і національною долею.

Україна, і це не потребує доказів, ще не така держава. Але вона може і повинна постати, оскільки в нас немає ніяких автономних від держави структур, які могли б забезпечити порядок, цілісність і життєдіяльність суспільства. Саме така – соціальна і правова – держава зможе перетворити різнобарвний конгломерат регіонів і націй, культур і релігій в єдине політичне, господарсько-економічне, адміністративне, соціокультурне ціле, що й дасть нову якість соціальної діяльності, а відтак і нову якість життя – гідного і заможного.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Див. дет.: Куліш В.В., Тупчієнко Л.С. Про концепцію підготовки національної еліти в Україні // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2003. – Вип. 8. – С. 4-25.
- ² Див.: Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика і безпека України. Людина – Суспільство – Держава – Міжнародні структури. – К., 2004.

Надійшла до редакції 09.09.2004